

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler

İsmail Güleç*

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin tamamına yapılan Türkçe şerhler

Mesnevî'nin tamamı yazıldığı tarihten bu yana sekiz kez şerh edilmiştir. Bunlardan dördü muhtasar dördü de mufassaldır. Mesnevi şarihlerinin altısı Mevlevî iken ikisi farklı tarikatlara mensuptur. Bu çalışmada bu şerhler hakkında bilgi verilmiş ve mukayesesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Mesnevi, Şerhler, Şarihler.

The Turkish Commentaries written on whole of Mevlana's Masnawi.

Eight commentaries were written on Mawlana's Masnawi since it had been written. Four of them are considered as brief commentaries, and others are detailed. Whereas the six of Masnawi commentators were connected to Mewlevî order, the others were connected to different orders. In this article, information about these commentaries is given and compared.

Key Words: Mevlâna, *Mesnevî*, Commentary, Commentators

* Yard. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.
tiryakizade@yahoo.com

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, edebiyatımızda, üzerinde çok konuşulan, kendisinden sıkça bahsedilen ve çok okunan eserlerin başında gelir. Bulunmaması her ciddi kütüphanede bir eksiklik sayılan bu eserin, okuyucular tarafından daha iyi anlaşılması için yazıldığı tarihten bu yana defalarca tercüme ve şerh edilmiştir. Başlangıçta, birkaç beyit ve hikaye ile başlayan tercüme ve şerhler artarak ve yaygınlaşarak devam etmiş ve bugün koskoca bir literatür oluşturacak hâle gelmiştir.¹

Mesnevî'den bahseden ve onun bir bölümünü şerh eden çok sayıda eser olmasına rağmen, *Mesnevî*'nin tamamı Türkçe olarak, günümüze kadar sadece yedi kişi tarafından şerh edilmiştir. Bunlar; Şem'î Dede (ö. 1596'dan sonra), Ankaravî İsmail Rusûhî Dede (ö. 1631), Şifâî Mehmed Dede (ö. 1671), Şeyh Murad-ı Buhârî (ö. 1848), Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951) ve Abdülbaki Gölpınarlı'dır (ö. 1982).

Biz bu çalışmamızda, örnekleme yoluyla bu yedi şerhi karşılaştırmaya çalışacağız. Örnek olarak da 19–21. beyitleri vereceğiz. Bir makale için uzun sayılabileceğini düşündüğümüzden dolayı ilk on sekiz beyti örnek olarak vermekten kaçındık. Ayrıca bir hikâyenin tamamını verme imkânımız olmadığı gibi ortasından seçtiğimiz bir beytin şerhinin de bir kanaat oluşturacak kadar yeterli bilgi veremeyeceğini gördüğümüzden ilk on sekiz beyitten sonra gelen ve herhangi bir hikâye ile de ilgisi olmayan bu üç beyti vermeyi uygun gördük. Örnek olarak verdiğimiz beyitler ve tercümeleri şöyledir:

19	Bend bugsil bâş âzâd ey püser Çend bâşî bend-i sîm u bend-i zer	Bağı çöz, özgür ol. Ey oğul! Daha ne kadar altına, gümüşe bağlı kalacaksın?
20	Ger be-rfîzî bahr-râ der kûzeî Çend gunced kısmet-i yek rûzeî	Eğer denizi bir testiye döksen ne kadar alır? Bir günlük kısmet.
21	Kâse-i çeşm-i harîsân pür neşüd Tâ sadef kaani' neşüd pür dür neşüd	Açgözlülerin göz testisi dolmaz. Sedef, elindekiyle yetinmedikçe inciyle dolmaz.

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin tercüme ve şerhleri" *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, yay. haz. Zehra Toska, 27/II, (2003), s. 161–176. Adı geçen makalede *Mesnevî*'nin tamamına yapılan şerhler müstakil bir bölümde incelenmemiş olup, bu şerhlerden de kısaca birer paragraf bahsedilmiştir. Gerek kimi yazılarda, gerekse şahsıma yöneltilen sorularda farkına vardığım, *Mesnevî*'nin birinci cildine veya bir bölümüne yapılan kimi şerhlerin tamamına yapılmış gibi zikredilmesi üzerine bilgi bulanıklığını gidermek için adı geçen makaledeki ilgili bölümler geliştirilerek müstakil bir makale halinde yayınlanmasını gerekli gördük.

1- Mustafa Şem'î Dede ve *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*'i

Mesnevî'nin tamamını şerh eden ilk şârih Mustafa Şem'î Dede'dir.² Şem'î Dede³, *Mesnevî*'yi III. Murad'ın *Kitab-ı Mesnevî-yi Şerîf*'i Türkî lisan üzere şerh etmesini istemesi üzerine 995 Rebiyülevvelin guresinde (Şubat 1587) şerhe başladı. 14 ay sonra 996 yılının Rebiyülâhırının 25. günü (23 Mart 1588) birinci cildi, 1005 yılının Rebiyülâhırının 8. günü de (28 Kasım 1596) altıncı cildi bitirir.⁴

Şem'î Dede'nin bu eseri, mensur ve muhtasar bir şerhtir. Şem'î, adet olduğu üzere eserine hamdele ve salvele ile başladıktan sonra *Mesnevî*'yi şerh etmesinin sebebini açıklar. Bir gün yalnızlık köşesinde mutlu ve huzurlu bir şekilde oturup tefekkür ederken birden aklına Mevlânâ'nın şeriat ahkâmı, tarikat sırları, hakikat nurları ile dolu olan bu kıymetli eserini Türkçe'ye tercüme edip açıklamak, sırlarını ve rumuzlarını ortaya çıkarmak gerektiği gelir ve şerhe başlar. 'Sebeb-i te'lif' bölümünü padişah Sultan Süleyman oğlu Selim oğlu Murad için yapılan dua faslı ve eserin yazılmasına sebep olan Silahdar Hasan Ağa'ya teşekkür ve dua bölümü takip eder ve *Mesnevî*'nin dibâcesiyile şerh ve tercümeyle başlar.⁵ III. Murat zamanında başlayan bu şerhin tamamlanması hayli zaman almıştır. Dokuz yıllık bir sürede tamamlanan bu şerhin meydana gelmesinde III. Murad'ın silahtar ağası Hasan Ağanın büyük katkısı olmuştur.⁶ Şem'î eserini bitirmeden III. Murad'ın vefat etmesi üzerine, saray kapı ağası Gazanfer Ağanın girişimleriyle III. Mehmet adına altıncı cildi de şerh ederek eseri tamamlamıştır.⁷ Esrar Dede'nin çok beğendiği bu şerhi⁸ Abdülbaki Gölpınarlı "*en yanlış şerh*"⁹ olarak değerlendirmektedir.

² Prizrenli Şemi ile sıkça karıştırıldığı için eser bazı kaynaklarda Prizrenli Şemi'ye ait gibi gösterilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. . Murat Karavelioğlu, "Klasik Türk Edebiyatında Şemi Mahlaslı Şairler ve Prizrenli Şemi" *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXII (2004), ss. 67-68.

³ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Ali Enver, *Semahane-i Edeb*, İstanbul 1309, s.110-112, Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Muellifleri II.*, (İstanbul, 1333), s.258

⁴ Sahih Ahmed Dede, *Mecmuâtu't-Tevârihi'l-Mevlevîye: Mevlevîlerin Tarihi*, haz. Cem Zorlu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), s. 279-80.

⁵ Şem'î, *Şerh-i Mesnevî*, Süleymaniye Halet Efendi 334, v. 1^b-2^a.

⁶ a.e., v. 2^a.

⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, (İstanbul: İnkılap ve Aka) 1983, s. 142.

⁸ Şefik Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1997), s. 380.

⁹ Mevlânâ Celaleddin Rumi, *Mesnevî I*, çev. Veled Çelebi İzbudak, Yay. Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, II. Baskı, (İstanbul: MEB, 1991), s. N.

Eser, ilk beytinin on dokuz satır şerh edilmesinden de anlaşılacağı üzere muhtasar olmasına rağmen dibâce, mufassal sayılabilecek bir şekilde şerh edilmiştir. Her biri otuz üç satırlık on sayfa olan bu bölüm, metne göre oldukça ayrıntılıdır.

Şem'î Dede'nin şerh metodu, önce metni vermek, ardından tercümesini yapmak şeklindedir. Kelimeler, özellikle fiillerin kipleri belirtilmektedir. Metin içindeki açıklanmaya değer bulunan kelimeler ise sonra açıklanmaktadır. Beytin en sonunda da Mevlânâ'nın kastettiği mana bir cümle ile özetlenmektedir. Şem'î, metin içinde veremediği gramatik açıklamaları derkenar olarak kısaca vermiştir. Örnek olarak 19-21. beyitlerin şerhini veriyoruz.

19. Beyit: Ey püser bendi kır ve âzâd ol. Nice bir sîme bend [Bend kayd ve bağ manasıdır ki ele ve ayağa ururlar.] ve nice bir zere bend u zebûn olursun. Zikr ile muhibb-i mâsivâ ve tâlib-i dünyâ henüz püser makâmında olduğunu iş'âr eyler. Beyt:

Ta'alluk hicâbest u bi-hâsilî

Çü peyvend bogsilî vâsilî

Bogsil emr-i hâzırdır. Bâş emr-i hâzırdır. Bâşî fiil-i muzârî'-i muhâtabdır.

20. Beyit: *Ger be-rîzî bahr-râ der kûzeî*, eğer deryâyı bir kûzeye dökesin. Yâ-nî deryâyı bir kûzenin içine komak isteyesin. *Çend gonced kismet-i yek rûzeî*, ne kadar sığar, bir güne kifâyet edecek mikdârı sığar. Yâni kûze deryâdan şey-i kalîl ile pür olur. *Çend gonced suâldir*. Kismet-i yek rûzeî gonced takdîrindedir ki cevâbdır. Mısra'-ı evvel şart ve mısra'-ı sâni cezâdır. Hazret-i Mevlânâ işâret buyurur ki benim kelimât-ı dürer-bârımı fehm eylemez, illa şol âşık-ı ser-mest-i deryâ-âşâm fehm eyler ki deryâ-yı meârif-i ilâhiyyenin gavvâsı ve esrâr-ı ilmiyyenin mahrem-i hâssı ola. Zîrâ bu tâifeden gayrı farazâ nasîb olur olsa şey-i kalîl alır. *Be-rîzî* fiil-i muzârî'-i muhâtabdır. Kûze bardak manasıdır. Anda olan hemze vahdet için. [Kismet nasîb ma'nâsınadır.] *Gonced kâf-ı Fârisî'nin zamme-siyle fiil-i muzârî'-i gâibdir*, gonciden'den müştakdır. Sığmak manasıdır. Rûzeî'de olan ha mikdâr içindir ve hemze-i vahdet ma'nâsı ifâde eyler. *Yek* lafzı ana te'kid içindir. Hazret-i Mevlânâ bu beytiyle izâle-i hırs lâzım idiğini beyân eyler. Zîrâ hırs sebeb-i bu'd u hirmân ve kanâat sermâye-i visâl-i irfândır.

21. beyit: *Kûze-i çeşm-i harîsân pür ne-şod*, Harîslerin çeşmi kûzesi pür olmadı. *Tâ sade f kâni' ne-şod pür der ne-şod*, [Tâ burada mâdâm ma'nâsınadır.] Mâdem ki sedef kâni' olmadı pür-dür olmadı. Zîrâ şol sedef ki katarât-ı şebnemle pür oldu onun la'lisi hurde olup ol kadar makbûl olmaz. Amma ol sedef ki annin içine çok katre düşmemiş ola, anın dürrü lü'lü-i şâh-vâr olup ziyâde zî-kıymet ve makbûl olur. Hâsilî ma'nâ *el-kanâatü kenzün lâ-yüfnâ* hasebince kâni'i kanâati sebebiyle lâli-i esrâr-ı hafiyeye vusûl bulur, demektir. Kâni' ism-i fâildir, kanâat

edici ma'nâsına. Hazret-i Mevlanâ hırstdan belki cemî' ahlâk-ı zemîmeden suhûletle halâs aşk-ı İlhâhîden gayrı ile müyesser olmadığı beyân eyler.¹⁰

2- Ankaravî İsmail Rusûhî ve eseri *Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif*

Mesnevî'nin tamamını geniş bir şekilde ilk defa bir Mevlevî şeyhi Ankaravî İsmail Rusûhî Efendi¹¹ tarafından şerh edilmiştir. Kendisine 'Hazret-i Şârih' ve 'Şârih-i *Mesnevî*' unvanlarını kazandıran bu eserin tam adı *Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif*'tir. Ankaravî, bu eserinde bir yandan *Mesnevî*'yi açıklarken diğer yandan tasavvufun genel kaidelerini sade bir ifadeyle ortaya koymuştur. Münasebet düştükçe, beyit ile ilgisine bakmasızın bir konu hakkında ayrıntılı bilgi verildiği de görülür. Bu haliyle de eser sadece *Mesnevî* şerhi olmayıp, devrinin ve Ankaravî'nin tasavvuf anlayışını da ortaya koymaktadır.

Ankaravî'nin bu eseri çok tartışılmıştır. Bütün şerhler arasında en doğrusu ve geniş olduğunu söyleyenlerin¹² ve övgü dolu kaside yazarların¹³ yanında Ankaravî'nin, Mevlânâ'nın diğer eserlerini okumadığı, şerhe esas aldığı metnin yanlış olduğu, Mevlânâ'nın üslûbundan ve felsefesinden haberdar olmadığı, Farsça'nın inceliklerini bilmediği ve İbn Arabî'nin (ö. 1240) görüşleri doğrultusunda şerh ettiği, olmayan yedinci cildi de şerh ederek *Mesnevî*'yi tanımadığı konularında eleştirenler de vardır.¹⁴ Ayrıca Ahmet Ateş (ö. 1968) tarafından; *Mesnevî*'nin ilk harfinden son harfine kadar, arada bir irtibatı olup olmadığına bakılmaksızın İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd nazariyesine göre şerh ederek Mevlânâ'nın fikirlerini tamamen bozduğu iddiasıyla tenkit edilmiştir.¹⁵ Ahmet Ateş bu şerhin Mevleviler arasındaki bir geleneğe göre isabetsiz bir şerh olduğunu ifade eder.¹⁶ Halil İnalçık da onun en çok bilinen *Mesnevî* şerhi olduğunu ve İbn Arabî'nin görüşleri doğrultusunda şerh edildiğini belirtir, fakat olumlu veya olumsuz herhangi bir değerlendirmede bulunmaz.¹⁷

¹⁰ Şem'î Dede, Şerh-i *Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi 334, v. 8^a.

¹¹ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Erhan Yetik, İsmail Ankaravî'nin Hayatı ve Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri, (İstanbul, Seha Neşriyat, 1992).

¹² Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. M.

¹³ Şeyh Galip, *Divan*, (İstanbul: Bulak, 1252), s. 7-8.

¹⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 143.

¹⁵ Ahmet Ateş, "Mesnevî'nin on sekiz beytinin manası" 60. *Doğum Yılı Münasebeti ile Fuad Koprulü Armağanı*, (Ankara: DTCF, 1953), s. 40.

¹⁶ *A.g.e.* s. 42.

¹⁷ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, çev. Norman Itzkovitz, Colin Imber, (London, Weidenfeld and Nicolson, 1973), s. 202.

Bütün bunlara rağmen en çok başvurulan eser Ankaravî'ninki olmuştur. İlk matbu şerh olan bu eser İstanbul'da Matbaa-ı Amire'de (1257, 1289) ve Mısır'da Bulak matbaasında (1221, 1242, 1251) bir çok kez basılmıştır. Bu eser Arapça ve Farsça'ya da tercüme edilmiştir.¹⁸

Ankaravî, birinci cildin mukaddimesinde, şerhine; dostlarının kendisinden, *Mesnevî*'de geçen hikmetli ve değerli sözleri anlaşılır hale getirmesini istemele-ri üzerine başladığını belirtir.¹⁹ İlk önce ilk on sekiz beyti şerh eder ve bu bölüm fukârâ arasında "*Fâtihü'l-Ebyât*" diye şöhret bulur ve mustakil bir kitap haline gelmesi üzerine *Mesnevî*'nin tamamını şerh etmeyi istediğini söyleyerek bu işe giriştiğini belirtir ve kitabın adını da *Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif* koyar.²⁰

Ankaravî, şerhine *Mesnevî*'nin dibacesinin ilk cümlesi "*Hâzâ Kitâbu Mesnevî*"nin ilk harfi 'he' ile başlamaktadır. Daha sonra yararlandığı kaynakları konularına göre sıralar. Tefsir, hadis, tasavvuf, kelam, akait, hikmet, fıkıh, lügat yararlandığı kaynakların konularıdır. Ankaravî, eserini mesnevîhanların yararlanması için yazdığını ve yararlananlardan hayır dua beklediğini de ifade etmektedir.²¹ Ankaravî, eserinde ayet, hadis ve kimi din büyüklerinin sözlerini kullanmış, Farsça beyitleri de yeri geldikçe özellikle şerhin sonunda vermiştir.

Örnek olarak 19–21. beyitlerin şerhini veriyoruz.

19. beyit: Bu beytin mâ-kabline münâsebeti fasl kâidesin iktizâ ider. Fasl didikleri ilm-i meânîde oldur ki, kelâm-ı mütegayyirinin mâ-beyninde cihet-i câmia olmadığı ecilden beyne-hümâyâ bir kelâm-ı âher dahi takdîr olunmakla münâsebet-i tâmmе bulunur. Ve bu kâide *Mesnevî*'nin ekser mahallinde icrâ olunur, fe'fhem. Pes vaktâ kim beyt-i evvelde hiç hâm olanlar pohtelik hâlini fehм etmezler, buyurdularsa bir suâl-i mukadder lâzım geldi ki, pes bu mertebe pohteliğe bâliğ olan ricâlin ahvâline etfâl-i tarîkat nice bâliğ olur ve ne vechile kemâl mertebesin bulur. Pes irşâdu's-sibyâni'ş-şerîa ve ta'limen li-etfâli't-tarîka bu beyt-i müstetâbı suâl-ı mukaddere cevâb tarîkiyla edâ buyurulur ki bend-i dünyâyı kes ve âzâd ol ey oğlan, nice bir sîm ü zere bend ü mukayyed olasın, ey bî-iz'ân akl u irfânın var ise Hazret-i Rahman'ın resûlüne buyurduğı hadîs-i kutsîden ma'nâ-dân olursun ve sibyan mertebesinden kurtulursun. *Kâle'l-lahü teâlâ: Yâ Ahmed lâ teküm ke's-sabî fe-innehü izâ nazara ilâ'l-abyazu vel-ahmaru ehabbehü.* Beyt:

¹⁸ Erhan Yetik, *a.g.e.*, s. 66-77.

¹⁹ Ankaravî İsmail Efendi, *Şerh-i Mesnevî I*, (İstanbul: Matbaa-ı Amire), 1289, s. 2.

²⁰ A. e., s. 46.

²¹ A.e., s. 46-47.

*Bâzîçe îst tıfl-ı ferîb in metâ'-ı dehr
Bî-akl merd mânki bud ü mübtelâ şodend*

20. beyit: Ey sıgar hâlinde kalan, eğer bahr-i erzâkı kemâl-i hırsından kûze-i vücûduna döksen ana ne kadar rızık sıgar ki ol rûz-ı merre olan nasîbindir. Pes herkesin rûz-ı merre kısmeti *Nahnü kasemnâ beynehüm ma'îşetehüm fi'l-hayâti''d-dünyâ*²² âyetinin muktezâsınca merzuk ve maksûmdur. Ve ehl-i kelâmın bir kimsenin rızkını bir âher almaz ve oda yanmaz ve telef olmaz ve yerde kalmaz dedikleri ulemâya ma'lûmdur, farazâ tâlib-i rızık mevtden hârib olduğu gibi rızkıdan dahi hârib olsa rızkı elbette anı bulur. Nitekim Câbir hazretleri bu hadîs-i şerîfi Hazret-i Nebî'den rivâyet kılar: *Kâle aleyhi's-selâmu lev enne eyne âdem yehribu min rızkâhî kemâ yehribu mine'l-mevti li-idrakihî*. Bunu böyle bilen kâni' olur ve dâm-ı hırsdan necât bulur.

21. beyt: Harîslerin çeşmi kûzesi âb-ı emvâl ve erzâk ile pür olmadı. Kemâ kâle aleyhi's-selâm: *Lev kâne li-ibni Adem vâdiyâni min zehebi ve fizzati lâ tebğî ileyhüma selâsen velâ yemleü cevfü ibn âdeme illâ't-turâb*, sadefine kâni' olmaya ve katarât-ı bârândan birkaç katre ile iktifâ kılmaya derûnu dürrle dolmadı. Kezâlik derûn-ı sade fi dahi eğer kâni' olmazsa dürrer-i ma'rifetle dolmaz ve fakr u ihtiyâcdan necât bulmaz. Kemâ kâle Ali kerrema'l-lâhü vechehü ve raziye'l-lâhu anh *fakîrün küllü zî-hırsun, ganiyyün küllü men yekna'*.

Pes her zî-hırs fakîrü'l-hâldir velev-kâne zâ-mâl ve her kâni' ğaniyyü'l-bâldir, velev-kâne bilâ-i'râz velâ emvâl. Kemâ kâle aleyhi's-selâm: *Leyse'l-ğaniyyü an kesreti'l-arz, innemâ'l-ğaniyyü ğaniyyü'n-nefs*.²³

Allahümme erzuknâ ğaniyyün-nefs ve halasnâ ani'l-hırsi'l-heves ve tahhirnâ ani'l-'uyûb ve'n-neces.^{24/25}

3- Şifâi Mehmet Dede ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf'i

Mesnevî'yi şerh eden üçüncü şarih, ilk ikisi gibi Mevlevî olan Şifâi Mehmed Dede'dir.²⁶ 1662 senesinde Mısır Mevlevihanesi şeyhi iken, müritlerinden Derviş

²² Zuhurf, 43/32: Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık.

²³ Hz. Muhammedin (sav) dediği gibi: Zenginlik mal çokluğu değildir. Muhakkak ki zenginlik ruh zenginliğidir.

²⁴ Ey Allah'ım! Bizi ruh zenginliğiyle rızıklandır, hırsdan ve hevesten kurtar, ayıplardan ve pisliklerden bizi temizle.

²⁵ İsmail Ankaravî, a.g.e., s. 48-49.

²⁶ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Esrar Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviye, haz. İlhan Genç, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2000), s. 254-256, Ali Enver, a.g.e., s.107-108.

Mehmet, Şifâî Mehmed Dede'den *Mesnevî*'yi nakletmesini ister. Bunun üzerine Şifâî Dede, Sürûrî (ö. 1562) ve Ankaravî İsmail Efendi'nin şerhlerini inceler. Sürûrî'nin uzun hikayeler ile İsmail Efendi'nin ise ayet ve hadisler ile uzattığını görerek, kürsüde onları nakletmenin dinleyicileri sıkacağına düşünür ve kürsüde nakledilecek miktara kısaltarak dersler vermeye başlar. Bu dersler neticesinde de *Mesnevî* şerhi ortaya çıkar. Tamamlanan metinleri de Mustafa Ispartavî adında bir derviş 1670 Martında beyaza çeker.²⁷

Şifâî Dede, şerhine kendisinden öncekiler gibi *Mesnevî*'nin mukaddimesiyle başlamaktadır. Dört varak süren mukaddime şerhinden sonra manzum bölümün şerhi gelmektedir. İlk beytin yedi satır, ilk on sekiz beytin ise beş sayfa olmasından da anlaşılacağı üzere şerh oldukça kısadır. Hatta tefsiri tercüme bile denilebilir.

Örnek olarak 19–21. beyitlerin şerhini veriyoruz.

19. beyit: Bendi kır âzâd ol ey oğul, nice bir sîm u zere bend olursun. Yâni nice bir dünyaya bağlanırsın, harîs olursun, her çe der bend ânî bende-i ânî mazmûnunca nice bir dünyâ kulu olursun. Bağını kır âzâd ol. Yâni nefs ü şeytân u yuma, dünyâyı terk eyleyigör ki hamlıktan kurtulup pohte hâlin anlayasın.

20. beyit: Yâni hırs-ı dünyâ bir şeye mû'id değildir. Meselâ eğer deryâyı bir bardağa kosan ne mikdâr sığar? Bir günlük mikdârı su sığar. İmdî hırs ile maslahat olmaz.

21. Beyit: Harîslerin gözü bardağı dolmadı. Yâni harîs olanlar bir şey ile kanâat etmez. Tâ ki sedef kâni' olmadı, inci ile dolmadı. Zîrâ sedefin ağzı açılıp içine birkaç katre nisân yağmuru girdikte kanâat eden ağzın yumar, ol katreler inci olur. İmdî lâzım olan kanaâtdir. Pes ilâc-ı harîsi beyân buyururlar.²⁸

4- Şeyh Murad-ı Buhârî ve eseri *Hulâsatu's-Şurûh*

Mesnevî'yi şerheden dördüncü şârih, bir Nakşibendî şeyhi olan Murad-ı Buhârî'dir.²⁹ Eyüp ilçesinin Nişanca semtinde bir Darü'l-Mesnevî yaptırarak *Mesnevî* okutmakla vaktini geçiren Murâd-ı Buhârî, *Mesnevî*'yi tam olarak, gayet kısa ve veciz bir şekilde şerh etmiş ve adına da *Hulâsatu's-Şurûh* demiştir.³⁰ Murad Buhârî devrinde İstanbul'da bulunan iki büyük mesnevihandan biridir.³¹

²⁷ Şifâî Derviş Mehmet, Şerh-i Kitâb-ı *Mesnevî*-i Manevi, Süleymaniye Darü'l-Mesnevî 209, v. 1^b.

²⁸ A. e. v. 8^{a-b}

²⁹ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, C. 1, s. 169.

³⁰ Murâd-ı Buhârî, *Hülâsâtü's-Şurûh*, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Arif-M. Murad 112/1, v.1^b.

³¹ Kemal Yavuz, "Abidin Paşa'ta yazdığı bir mektupta Cevdet Paşa'nın Mevlevilik içindeki yeri ve *Mesnevî*'nin düzme yedinci cildi üzerine görüşleri" 2. *Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler)* 3-5 Mayıs 1986, (Konya: Selçuk Üniversitesi, 1987), s. 230.

Şeyh Murad-ı Buhârî şerhinin dibacesinde belirttiğine göre; Çarşamba'da kâin Murad Molla Tekkesinde ilim ile meşgul iken *Mesnevi*'yi üç defa hatmeder ve aklına muhtasar bir şerh yazmak gelir. Öğrencilerinin de istemesi üzerine bu fikir kuvveden fiile çıkar ve 25 Eylül 1839 Çarşamba günü *Hülâsâtü's-Şürûh* adını verdiği şerhe başlar³² ve 8 Ocak 1841'de tamamlar.³³

Murad-ı Buhârî, şerhine kısa bir girişten sonra *Mesnevi*'nin mukaddimesiyle başlar. Münasebet düştükçe ayet ve hadislerle desteklenen bu şerh Şifâî De-de'nin şerhinden biraz daha genişçedir. Bu şerh, ana kaynaklar okunmadan yazıldığı için yanlış şerh edildiği yönünde tenkitlere muhatap olmuştur.³⁴

Örnek olarak 19–21. beyitlerin şerhini veriyoruz.

19. Beyit: Ey râh-ı aşka geç bakup dünyâ-perest olan, dünyâsını bağlamış ve bend-i aşkına rabt etmiş gafletin var ise ol bendi kır ve âzâd ol nice bir sîm ü zer muhabbetinde olursun?

20. Beyit: Ey dünyâ-yı denîye harîs olan kimesne, eğer bir deryâyı bir bardak içine döker isen ol bardağa bir günün rızkından gayrı bir nesne sığmaz. Ve bardak bahri alamaz. Sen dahi her ne kadar dünya mâlını cem etsen kûze-i şikemine sığdırmaya kâdir olamazsın. Ve yiyip intifâ' edemezsin. Bu sûretde beyhûde cem etmiş olursun. Mısra-ı evvel suâl, mısra-ı sâni ana cevabdır.

21. Beyit: Harîslerin kûzesinin bardağı her ne kadar âb-ı emtia-ı dünyâyı cem etse dolu olmadı ve dünyadan kendiye ginâ gelmedi. Nitekim Resûl-i Ekrem sallallahü taâlâ aleyhi ve selem buyurmuştur, *Lev kâne li-ibni Adem vâdiyâni min zehebi ve fizzati lâ tebğî ileyhüma selâsen velâ yemleü cevfü ibni âdeme illâ't-turâb*. Mâdem ki sedef kâni'olmadı inci ile dolu olmadı. Sen dahi pür-dür olayım dersen sedef gibi kanaât yoluna gidesin. Meşhûrdur ki, şehir-i nisânda sedef ağzını açıp rûy-ı deryâyâ çıkar imiş. Ve ağzına birkaç katre-i bâran dâhil olunca anınla kanaât edip ka'r-ı deryâyâ nüzûl ve kök salıp gayrı ağzını açmayıp tâlib-i katre-i bârân olmaz imiş. Bu kanaâti sebebiyle katreler dürr-i girân-bahâ olur imiş. Sen dahi sedef gibi dünyalıktan birkaç katre ile iktifâ edersen derûnun dürreri meârif-i İlâhiye ile memlû olur. Hem dahi inde'l-lah ve inde'n-nâs azîz ve muhterem olursun. Nitekim İmâm Alî kerremallahü veheh hazretleri *azza men kana'a zelle men tama'a*³⁵ buyurmuştur.³⁶

³² A. e., v. 1^b.

³³ A.e. v. 222^a.

³⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celalettin*, 3. Baskı, (İstanbul: İnkılap ve Aka, 1983), s. 52 ve 6. dipnot.

³⁵ Kanaat eden itibar görür, elindekiyle yetinmeyen hor görülür.

³⁶ Murâd-ı Buhârî, a.g.e. v. 8^b-9^a.

5- Ahmed Avni Konuk ve *Şerh-i Mesnevî*'si

Mesnevî'yi geniş bir şekilde şerh eden ikinci şârih, kendisi de bir Mevlevî olan Ahmet Avni Konuk'tur.³⁷ Konuk, *Mesnevî Şerhi*'ne yazdığı mukaddimede belirttiğine göre, şerhe 1929'ta başlamış ve 28 Kasım 1937 tarihinde tamamlamıştır. Ahmet Avni Konuk bu eserini hazırlarken Türkçe ve Farsça şerhlerin yanı sıra Hintli şârihlerin eserlerinden de yararlanmıştır. Şârih, aslında kendisinin bu işi yapmaya muktedir olmadığını ama içindeki aşkın kendisini cesur yapmasıyla bu işe girişmiştir. (s. 29) Mukaddimenin sonunda da yararlandığı kaynakları sıralamaktadır. (s. 41) *Mesnevî*'nin yedinci cildi hakkındaki görüşlerini yazdığı bölümde, Ankaravî'nin bu cildi padişahın baskısıyla yazdığını söyleyerek bu çok beğendiği şârihi savunmaktadır. (s. 42-47) Yine vahdet-i vücûd hakkında bilgi verdiği bölümde *Mesnevî*'nin aslında bu görüşle aynı olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. (s. 52-56) Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî* ve şerhi hakkında geniş bilgi vermektedir. Özellikle kullandığı metin hakkındaki verdiği ayrıntılı bilgi dikkat çekicidir. *Mesnevî*'nin salt şiir olup olmadığını tartıştığı bölümde aynı zamanda *Mesnevî*'nin mahiyeti anlatılmış ve tanıtılmıştır.

Ahmet Avni Konuk, şerhine Ankaravî'nin metnini esas almıştır. Onun metodu; önce metin, sonra sırasıyla; tercümesi, lügat bilgisi ve izâh şeklindedir. *Mesnevî*'nin Arapça dibâcesi geniş bir şekilde şerh edilmiştir. Farsça beyitler numaralandırılarak okuyuculara kolaylık sağlanmıştır. Şerhe başlamadan önce "îzâh" ifadesi yer almakta sonra da açıklamalara geçilmektedir. Diğer şerhlerde olduğu gibi Ahmet Avni Konuk'un eserinde de ayet ve hadisler oldukça sık yer almaktadır. Şerh esnasında özellikle *Mesnevî*'nin diğer ciltlerinden ve kendisinin Mevlânâ'nın *Fihî Mâ Fih* tercümesinden ve yine kendisinin tercüme ve şerh ettiği İbn Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* ve *Tedbirât-ı İlâhiyye*'den alıntılar yapılmaktadır. Eserin ilerleyen beyitlerine doğru birden fazla beyti sıralanmakta ve şerhler topluca verilmektedir.

Bu şerhe yapılan en ciddi eleştiri, *Mesnevî*'nin İbn Arabî'nin düşünce ve görüşleri ışığında şerh edilmiş olmasıdır. Avni Konuk ise; adı geçen bütün zevâtın aynı kaynaktan beslendiğini ve aynı hakîkati dile getirdiğini, birbirlerinden ayrı gayrilerinin olmadığını ve birbirlerini methettiklerini söyleyerek kendisini ve eserini savunmaktadır. Daha önce birkaç kez teşebbüs edildiyse de, eser hakkındaki bu tartışmalar yayınlanmasını geciktirmiş ve ancak 2004 yılında yayınlanmaya başlamış ve yedinci cilde kadar gelinmiştir. Örnek olarak 19-21. beyitleri veriyoruz.

³⁷ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmed Avni Konuk, *Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, (İstanbul: Gelenek 2004), s. 13-28.

19. Ey oğul, bağı kopar da, hür ol; ne vakte kadar gümüş bağında ve altın bağında olursun?

Ey oğul, ta'bîriyle, sâlikin Hak yolunda henüz çocuk mesâbesinde olduğuna işaret buyrulur. “Bağ”dan murâd, hırs ve muhabbettir. Zîrâ insan harîs olduğu ve muhabbet ettiği bir şeyin esîridir. Binâenaleyh Hz. Pîr'in bu tavsiyesinden murâd “Altın ve gümüş kazanmayı da bırak da, fakîr ve ekmek parçasına muhtâc ol, demek değildir. Belki altının ve gümüşün “ayn”ına ve zâtına olan muhabbeti, Hakk'ın muhabbeti üzerine tercih etme!” demektir. Nitekim bu cildin 997. numarasında:

Çist dünyâ ez hüdü gâfil buden

Nî kumâş u nokre vü ferzend ü zen

“Dünyâ nedir? Hudâ'dan gâfil olmaktır; metâ' ve gümüş ve evlâd ve kadın değildir,”

20. Beyit: Buyurlar. Maatteessüf bu cihet birçok ehl-i sülûk tarafından yanlış anlaşıldığından, miskinlik ve pejmürdelik mesleği ihtiyâr olunmuş ve dîn-i İslâm düşmanlarının nazarına kötü bir nümüne gösterilmiştir. Halbuki hadîs-i şerîfde: *Nî 'me 'l-mâlü 's-sâlih li 'r-racüli 's-sâlih*, ya'nî “İyi mal, iyi adam için ne güzeldir!” buyrulmuştur. Zîrâ bir iyi adam kazandığı mâl-i meşrû' ile hemcinsinin düşmüşlerine ve âcizlerine yardımcı olur. *Ve Fîhi Mâ Fih*'in 46. faslında dahi şöyle buyrulur: Muhakkak Allah Teâlâ bize kesb ve tahsîl-i mâl ile emr etti. Çünkü *enfikü fi sebîli 'l-lâh* (Bakara, 195) ya'nî “Allah yolunda infâk ediniz” buyurdu. İnfâk-ı mâl ise ancak mâl ile mümkündür. Binâenaleyh tahsîl-i mâl ile emr etmiş oldu.”

İşte bu îzâhâta nazaran bu beyt-i şerîfdeki tavsiyeden murâd, malın zâtına ve “ayn”ına olan hırs ve muhabbettir. Ma'lûm olsun ki, hırs ve muhabbetin, insanın duyguları arasında birer hakîkati vardır. Bu hakikatler aslâ insandan zâil olmaz. Fakat bu duyguların fenâ veyâ iyi cihetlere tevcihi mes'elesi vardır. Eğer bu hırs ve muhabbet kâmilen dünyâ cihetine tevcih olunursa, hevâyâ sarf edilmiş olur; fakat Hak tarafına tevcih olunursa, sağlam bir cihete sarf edilmiş olur. Binâenaleyh bu hususta bir kimsenin mal tahsîli emrindeki niyeti mu'teber olur. Eğer bir kimse mâl tahsîl edip, zengin olmak ve malı ile Hak yolunda hizmetler etmek niyeti ile çalışırsa, ayn-ı ibâdet olur; ve eğer zengin olup, nefsinin huzûzâtını kemâliyle tatmîn etmek niyeti ile çalışır ve hemcinsine yardımcı olmak duygusundan uzak bulunursa, cem'iyet-i beşeriye için muzır bir uzuv olur.

20. Eğer denizi bir bardağa döker isen, ne kadar sığar? Bir günlük kısmet!

Ya'nî, ey malın zâtına ve aynına harîs ve muhib olan kimse! Deniz mesâbesinde çok olan bu dünyâ mallarını, bir bardak mesâbesinde olan cisminde sığdırmaya çabalasan, kendi rızkın i'tibâriyle, ona ne kadar sığabilir? Ancak bir gün-

lük kısmet ve rızkın sığabilir; zîrâ rızık, insanın boğazından geçen şeye derler. İnsanın kazanıp topladığı ve fakat henüz yiyemediği ve intifâ' edemediği mal, onun rızkı değildir. Nitekim bankalara habs ettiği yüz binlerce liraları yemeden ölüp gidenlerin haddi hesâbı yoktur.

21. Harîslerin gözünün bardağı dolmadı. SadeF, kâni' olmadıkça inci dolmadı.

Bununla berâber deniz mesâbesinde olan dünyâ malının zâtına ve aynına harîs ve muhib olanların, bardak mesâbesindeki gözleri, bu mallar ile dolmadı. Meselâ yüz bini olan iki yüz bin ve bir milyonu olan iki milyon yapmak istedi. Bu dolmanın çâresi ancak kanâattır. Nitekim sadefin içine nîsân yağmuru dânelerinden biri düştüğü vakit, eğer ağzını kapatırsa içinde inci peydâ olur. Eğer sadeF bu ilk katraya kanâat etmeyip ağzını kapamaz ise, içinde bu inci peydâ olmaz. İnsanda bu hırsa işâreten hadîs-i şerîfte şöyle buyrulur: *Lev kâne li-ibni Adem vâdiyâni min zehebi ve fîzzati lâ tebğî ileyhüma selâsen velâ yemleü cevfü ibn âdeme illâ't-turâb* Ya'nî "Eğer âdem oğlunun altından ve gümüşten iki vâdîsi olsa, elbette onların üçüncüsünü ister; ve âdem oğlunun içini ancak toprak doldurur."³⁸

6- Tâhirü'l-Mevlevî Olgun ve *Şerh-i Mesnevî'si*

Hem dede, hem de mesnevîhan olan Tahirü'l-Mevlevî³⁹ 20 Ağustos 1929'dan itibaren Fatih camiinde *Mesnevî* derslerini vermeye başladığında derste söyleyeceklerini hatırlamak üzere, *Mesnevî Takrirleri* adı altında tuttuğu notlar, şerhinin aslını oluşturur.⁴⁰ *Mesnevî* takrirleri ilk olarak *İslam Yolu* mecmuası sahibi Esad Ekiciğil tarafından *Mesnevî Dersleri* adı ile 11 Şubat 1949'dan itibaren on beş günde bir on altı sayfalık bir forma halinde yayınlanmaya başlar.

Tahirü'l-Mevlevî, yetmiş yaşını aşkın ve mide ülserinden mustarip bulunduğu halde geceli gündüzlü çalışarak *Mesnevî*'yi şerh etmiştir. Bu çalışmalarla ancak ilk dört cildi ve beşinci ciltten de bin beyit kadarını şerh edebilmiş geri kalanına ömrü vefa etmemiştir.⁴¹ Müsveddeler halinde kalan bu çalışmalar yıllar sonra Fethi Sezâi Türkmen'in girişimleriyle 1963'ten itibaren yeniden yayınlanmıştır. En derli toplu yayınlanması ise Şâmil Yayınevi tarafından yapılmış olanıdır. Geri kalan kısım Şefik Can (ö. 2005) tarafından tamamlanarak yayın-

³⁸ Ahmed Avni Konuk, *a.g.e.*, s. 90-92.

³⁹ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Atilla Şentürk, *Tahirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1991).

⁴⁰ *A.e.*, s. 93.

⁴¹ Tarihü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, 2. Baskı, (İstanbul: Şâmil Yay., t.y.), s. 15.)

lanmıştır.⁴² Ahmet Ateş bu şerhi tercüme bakımından mükemmel bulmakla birlikte metni anlama ve izah bakımlarından herhangi bir yenilik getirmedikleri ve eski şerhlerin bir tekrarı oldukları için de tenkit etmektedir.⁴³

Tahir Olgun eserine *Mesnevî*'nin Arapça mukaddimesinin şerhiyle başlamaktadır. Cümle cümle bu bölümü şerh ederken ayrıca *Mesnevî*'nin niye yazıldığını ve niçin okunması gerektiğini de açıklamaktadır. Hemen her cümleyi şerh ederken verdiği ayetler onun Kuran bilgisinin derinliğini göstermektedir. Olgun, eserini adeta Mevlevî'lere ve muhiplere *Mesnevî* dersi verir gibi anlatmaktadır. Son dönemde yazılmış olsa da bu şerhin ve açıklamaların geleneğe bağlı olduğunu ve muhatap olarak da daha çok Mevlevî'leri aldığını söyleyebiliriz. Onun metodu, metnin aslı, Türkçe okunuşu, tercümesi ve metin içinde geçen kelimelerin sözlük ve istilâh anlamlarından sonra şerh edilmesi şeklindedir. Şerh esnasında ayet ve hadislerden sıkça faydalanılmaktadır. Bu şerhin müellif nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi İhtisas no: 9057-9067'de bulunmaktadır. Ankaravî ve Konuk'un eserlerinden sonra en geniş *Mesnevî* şerhi budur.

Örnek olarak 19–21. beyitlerin şerhini veriyoruz.

19. Beyit: “*Oğul, bağını kopar ve kurtul. Ne vakte kadar altın ve gümüş kaydında kalacaksın?*”

İnsanlarda mal toplamak, servet cem etmek için tabii bir hırs vardır. Nitekim bu hal:

Züyyine li'n-nâsi hubbû'ş-şehvâti mine'n-nisâi ve'l-benîne ve'l-kanâtırl-l-mukantarati mine'z-zehebi ve'l-fizzati ve'l-hayli'l-musevemeti ve'l-en'âmi ve'l-harsi zâlike metâ'u'l-hayâti'd-dünyâ vallâhu indehû hüsnü'l-meâb.

Yani: “Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, asîle ve alâmetli atlara, ehli hayvanlara, ekin ve tarlalara mâlik olmak arzusu insanlara müzeyyen ve mahbûb kılınmıştır. Bunlar dünya hayatının (geçici) birer faidesidir. Allah'a (gelince) nihâyet dönüp varılacak yerin bütün güzelliği O'nun nezdindedir.”⁴⁴ Ayet-i kerîmesiyle beyân edilmiş, sonra da:

Kul eünebbiüküm bi-hayrin min zâliküm li'l-lezîne't-tekav inde rabbihim cennâtün terci min tahtihâ'l-enhâru hâlidîne fihâ ve ezvâcün mutahharatun ve rizvânun mine'l-lâh vallâhu basîrun bi'l-ibâd.

⁴² Şefik Can, a.g.e., s. 381.

⁴³ Ahmet Ateş, “Mesnevî'nin on sekiz beytinin manası” 60. *Doğum Yılı Münasebeti ile Fuad Köprülü Armağanı*, (Ankara: DTCF, 1953), s. 41.

⁴⁴ Sure-i Al-i İmran: 14.

Yani: “Habîbim de ki: Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Takvaya erenler için ind-i ilâhîde altından nehirler akan cennetler vardır ki, o muttakîler orada daima kalacaklardır. Kezâ tertemiz zevceleri vardır. Bunlara ilâve olarak Allah’ın rızasını bulacaklardır. Cenab-ı Hak kullarını hakkıyla görücüdür.”⁴⁵ Ayetiyle Dünya metâna ehemmiyet vermeyenlere, onlara bağlanıp kalmayanlara verilecek manevi mükâfat bildirilmiştir. Bu ayetler îmâ yolu ile:

Len tenâlû’l-birre hattâ tünfikû mimmâ tuhibbûne ve mâ tünfikû min şey’in fe-inne’l-llâhe bihî alîm.

Yani: “Siz sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcayınca kadar asla iyiliğe ermiş olmazsınız. Her ne infâk ederseniz şüphesiz Allah onu bilicidir.”⁴⁶ Âyetinde sarâhaten beyân buyurulduğu üzere, Allah’ın rızâsına nâil olabilmek için, o uğurda fedâkarlık edilmek, sevilen şeylerden onların infâkı sûretiyle vazgeçilmek lâzımdır. Bu fedakârlığı gösteremeyenler, rızâ-yı İlâhîye nâil olmayacakları gibi –suretâ hür olsalar bile- hakîkatte hırs ve tama’ esîri ve altına, gümüşe bağlı bulduklarını ispât etmiş olurlar. Allah yolunda yürüyecek olan ise, ayakları bağlı değil serbest bulunmak gerektir.

Nakşî tarikatının pîr-i âlîsi Muhammed Behâüddin Şâh-ı Nakşbend (kuddise sırruhu)ya (*silsile-i şumâ, begücâ müresed?*) diye silsilesinin nereye ve kime müntehi olduğunu sormuşlar; (*Kesî besilsile becâyî nemî resed*) yani: “Silsileye-zincire- bağlı olan bir yere gidemez” cevâb-ı ârifânesini vermiş.

Demek ki altın ve gümüş, kadın, oğul gibi maddi şeyler şöyle dursun, tarikat ve siyâdet silsilesi gibi manevi merbûtiyetler bile bâzı ahvâlde, Hak yoluna sâlik olacaklar için ayak bağı oluyormuş.

“Tecerrüd âleminde iğne ucu kadar ilişik, kolay bir şey değildir. Üstünde bulunan bir iğne, Hazret-i İsa’nın yolunda, demirden bir sed olmuşdu.” Diye bir söz vardır.

Hazret-i Ali (kerremallahü vecheh) ve (raziyellâhü anh)nin:

“Ey altın ve ey gümüş, benden başkasını aldatın ve avutun.” Dediği rivâyet olmuştur. Şurası da hatırdadır bulunmalıdır ki hadîs-i şerîfde meâlen:

“Helal mal, salih kimse için ne iyidir.” Buyurulmuştur. Hazret-i Mevlânâ bu hadîsin tefsîrinde:

“Malı dine hizmet için hâmil olursan, öyle hamûle ve hâmil hakkında Resûl-ı Ekrem: Helal mal, salih kimse için ne iyidir buyurmuştur.” Dedikten sonra:

⁴⁵ Sure-i Al-i İmran: 15.

⁴⁶ Sure-i Al-i İmran: 92.

“Su geminin içine girerse onu batırır. Altında bulunursa onu yüzdürür.” Beytiyle bir temsîl yapmış, mal ve servet hırsıyla kalbi dolan kimseyi, içine su giren gemiye, mevcut servetine ehemmiyet vermeyen, o servetin bulunup bulunmaması, indinde müsâvî olan zâtı da derin bir su üstünde selâmetle yüzen gemiye benzetmiştir.

Hülâsâ: hür olanlar derecesine varabilmek için onlar gibi hür olmaya çalışmalı, maddi ve manevi ayak bağı olacak her şeyi koparmalı ve esâretten kurtulmalıdır.

“Dehrin metâi ve Dünya mâlî çocuk aldatan oyuncak kabilindedir. Ona müptelâ olanlar ve onunla oyalananlar ise idrâk-i ricâle vâsıl olamamış akılsızlardır.”

20. beyit: “*Denizi bir kâseye dökecek olsan, ne kadar sığar? Ancak bir günlük rızık mikdârı.*”

Bazı kimseler vardır ki:

“Kanâat tükenmez bir hazînedir.” Hikmet-i Nebeviyyesini nazar-ı dikkata almaz, barınacak kadar meskeni, doyacak kadar yiyeceği, örtünece kadar giyeceği bulunduğunu kâfi görmez; daha iyisini, daha ziyâdesini elde etmek için didirir, üzülür durur. Halbûkî insan, fevkindekileri bırakıp da dûnundakilere bakacak ve onlardan ibret alacak olsa, mevcûduna kanâat gösterir, kendi kendine teselli bulur. Nâbî merhum şu beytini ne güzel söylemiştir:

Senden ednâyı görüp şükr ile demsâz olmak,
Senden âlâlara rişk eylemenin merhemidir!..

Şeyh Sâdî kuddise sırruhû, bir seyahâti esnâsında, papuçsuz bulunuyor, yalın ayak yürüdüğüne canı sıkılıyormuş. Sonra ayakları kesik birinin dizleriyle süründüğünü görmüş, kendisinin yalnız pabucu olmadığına şükretmiş.

Fakat insanların pek çoğu bu hakikati anlamak istemez, beşeri ihtiyâcından çok fazla heves peşinde koşar. İhtirası, ihtiyâciyla nispet kabûl etmeyecek derecelere varır.

İşte bu gaflet ile onun faydasızlığını anlatmak için Hazret-i Mevlânâ “Fara za bir denizi bir kâseye dökersen ne kadar su sığar?” diye soruyor. Yâni: “Servetin deniz gibi de olsa ondan istifâden, mideni bir günlük dolduracak miktardan ibârettir.” Cevâbını veriyor.

21. Beyit: “*Hırs ve tama' ehlinin gözü doymaz. Halbuki sedef, kanâat gösterip kapanmayınca içinde inci olmaz.*”

Hadis-i şerîften meâlen:

“Adem oğlunun iki vâdi dolusu altını ve gümüşü olsa, mutlaka onlara ilâveten üçüncü bir vâdisi olmasını ister. Adem oğlunun içini ancak toprak doldurur.” Buyurulmuştur.

Naklolunan Hadîs-i Şerîfin meâlini Hazret-i Mevlânâ başka bir tarzda ifâde ediyor. Harîs olanların kâselerinin daima boş kalacağını, karınları tok olsa da gözlerinin aç bulunacağını söylüyor. Sedefin içinde inci hâsıl olması için, onun kanaat göstermesi ve kabuklarını kapamaso lazım geldiği gibi, kalbinde marifet cevherleri husûle gelmesini isteyenler de hırs ve tama ağzını kapamalıdır, diyor.

İncinin nasıl hâsıl olduğunu bilmiyorum. Şâirâne, yâni hayâlî ve efsâne olmak üzere şöyle bir söz vardır. Güyâ Nisân yağmurları yağarken, denizde istiridye, kabuğunu, karada yılan ağzını açarmış; yağmur damlaları istiridye içinde düşünce inci, yılanın ağzına da girince zehir olmuştur.

Lâkin incinin husûle gelmesi için istiridye kabuklarının kapanması yağmur damlalarının deniz suyuna karışmaması lâzım imiş. Hazret-i Pîr’in bu misâli îrâd etmesi onu hakikat olarak kabul etmesinden değil, şöhretine mebnî olmalıdır.⁴⁷

7- Abdülbaki Gölpinarlı ve *Mesnevî* ve *Şerhi* isimli eseri

Kendisi de bir Mevlevî olan Abdülbaki Gölpinarlı⁴⁸ *Mesnevî*’nin tamamını şerh eden son şârihimizdir. Gölpinarlı Konya Mevlâna Müzesinde 51 numarada kayıtlı metni şerhine esas almıştır. Gölpinarlı, eserinin sunuş yazısında, kullandığı bu yazma nüsha hakkında ayrıntılı bilgi vermekte ve yararlandığı metnin bizzat Mevlâna tarafından görüldüğünü ispat etmektedir. (I/II-VIII) Ayrıca müteakip sayfalarda *Mesnevî*’nin muteber nüshaları hakkında da bilgi vermektedir. Nüshalar tavsif edilmekte varsa üzerine yazılan tüm kayıtlar belirtilmektedir. Gölpinarlı, şerhinde beyit beyit şerh etme izleme metodunu izlememiştir. Beyit ve şerh okunduktan sonra bir sonraki beyte aynı tarzda geçmenin bahsi unuttuğunu ve *Mesnevî*’nin şiirselliğini gölgelediği için bölüm bölüm şerh ettiğini ifade etmektedir.⁴⁹ Gölpinarlı sadece gerek duyduğu beyitleri şerh etmiş, diğerlerinin ise tercümesini vermekle yetinmiştir. Aralarında ilgi ve benzerlik bulunan beyitler ise tekrardan kaçınılarak ikinci kez şerh edilmeyip gönderme-

⁴⁷ Mevlânâ Celaleddin Rûmî, *Mesnevî*, tercüme ve şerheden Tahirü'l-Mevlevî, II. Baskı, (İstanbul: Şamil Yayınevi, t.y.), s. 74-77.

⁴⁸ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Murat Bardakçı, “Salacak’taki Ahşap Ev, Baki Hoca ve ‘Garip’” *Journal Turkish Studies in Memoriam Abdülbaki Gölpinarlı Hatıra Sayısı I*, XIX (1995), s.VII-XX.

⁴⁹ Abdülbaki Gölpinarlı, *Mesnevî Şerhi I*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1985), s. XXXIX.

lerde bulunulmuştur. *Mesnevî*'de ve şerhte geçen konuların kolayca bulunabilmesi için bir indeks hazırlanmış ve altıncı cildin baş tarafına konulmuştur.

Gölpınarlı'nın şerhi Şii ve Caferî propagandası yapıldığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.⁵⁰ Bunun yanında Ahmet Ateş tarafından tercüme bakımından eksiksiz olmasına rağmen metni anlama ve izah bakımından bir yenilik getirmedığı ve eski şerhlerin bir tekrarı oldukları için eleştirilmektedir.⁵¹ Gölpınarlı'nın bu şerhi günümüz okuyucusu göz önünde tutularak kaleme alınmıştır. Bu yönüyle *Mesnevî*'ye giriş olarak da değerlendirilebilir.

Örnek olarak 19-21. beyitlerin şerhini veriyoruz.

Bağı çöz, hür ol ey oğul, niceye bir gümüşe, altına bağlanacaksın?

20- Denizi bir testiye döksen ne kadar alır? Bir günlük su ancak.

Harislerin göz testileri dolmadı gitti; sedef, elde ettiğini yeter bulmadıkça inciyle dolmadı.

Şerh: Bu beyitler ilk ve manzum dibâce olan on sekiz beyitten sonra asıl metne giriş beyitleridir.

19-23: Hürriyet, dünya ve ahiret, madde ve mana kayıtlarından kurtulmak, benlik ve bencillikten halâs olmaktır. Yalnız dünya kayıtlarından kurtulmayı, işten, güçten çalışmaktan, kazanmaktan vazgeçmek, ahiret kayıtlarından kurtulmayı da ibâdetten, sevap ümidinden geçmek gibi ters bir anlayışla anlamamak gerektir. Dünyadan kurtulmak, hırstan, nefsin dileklerinden halâs olmak ahiret kayıtlarından kurtulmak da kulluğu Allah rızası için yapmak, emre, emir olduğu için uyumak, nehyden nehyedildiği için çekinmek, dünya dolusu mala mülke sahip olsa bile malı mülk kendine kul etmek, onlara kul olmamaktır. Kuran-ı Mecid'de ensar hakkında “ve onların göçmesinden önce yurtlarını hazırlayıp orasını bir iman konağı haline getirenlere ve yurtlarına göçenleri sevenlere, onlara verilen şeylere karşı gönüllerinde bir ihtiyaç, bir istek duymayanlara, ihtiyaçları olsa bile onları kendilerinden üstün tutanlara gelince: kim nefsinin hırsından, kıskançlık ve nekesliğinden geçerse gerçekten de o çeşit kimselerdir kurtulanların, muratlarına erenlerin ta kendileri” buyurulmaktadır (LIX, Haşr 9). Hz. Resûl-i Ekrem (s. m.) insandaki hırsı anlatırken buyururlar ki: “Ademoğlu, mal ile dolu bir vadiye sahip olsa, ikinci bir vadi ister; iki vadiye sahip olsa üçüncüsünü elde etmek için dileğine düşer; Ademoğlunun gözünü toprak doyurur ancak.” (Camiü's-Sagîr, Mısır Hayriye Mat. 1321, II, s. 109) Emirü'l-mü'minîn Ali b. Ebi Talib “Bir toplum vardır, sevab elde etmek için Allah'a kulluk eder; bu tacirlerin ibâdetidir; bir top-

⁵⁰ Şefik Can, *a.g.e.*, s. 382.

⁵¹ Ahmet Ateş, *a.g.m.*, s. 41.

lum da korkudan Allah'a kulluk eder, bu da kölelerin Allah'a ibadetidir. Bir bölük de vardır ki Allah'a şükretmek için kullukta bulunur, işte hürlerin ibadeti budur.” Buyurmuşlardır. (*Nehcü'l-Belaga*, Muhammed Abduh Şerhi, Mısır 1321, 3. basım, III, s. 198) Bu izahtan da anlaşılıyor ki gerçek hürriyet kulluktur, ama gerçek kullukta. (*Kuşeyri Risalesi*'ne de b. Bulak 1284, s. 130-131).

Hıristan benlikten bencillikten kurtulmak, Mevlânâ'ya göre aşkla mümkündür. III. Surenin (Al-i İmran) 31. ayet-i kerimesinde, Allah'ı sevenin peygambere uyması ile Allah sevgisine mazhar olabileceği bildirilmektedir.⁵²

Genel Değerlendirme

Şerhler genellikle iki amaç doğrultusunda yapılır.⁵³ Birincisi okurların Mesnevî hakkındaki bilgilerinin yetersiz olduğu düşüncesiyle yapılan şerhlerdir. Şem'î Dede, Şifâî Mehmet Dede, Şeyh Murad-ı Buharî, Tahirü'l-Mevlevî ve Abdülbaki Gölpınarlı'yı zikredebiliriz. Bu şerhlerde metinde geçen özel terim ve ibareler açıklanmakta, gramer bilgileri verilmekte ve kültür unsurları hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin veriliş düzeyi şerhin genişliğine göre değişmektedir. İkinci türe giren şerhlerde ise Mesnevî şerh edilirken aynı zamanda bir düşünce ve inanç sistemi de açıklanmaktadır. Ankaravî ve özellikle Ahmed Avni Konuk'un şerhleri bu türe çok güzel birer örnektir. Konuk şerhinde, başlıca kitaplarını şerh ettiği İbn Arabî'nin görüşlerini ve düşünce sistemini çok ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır.

Şerhlere genel olarak baktığımızda metot bakımından ikisi dışında bir birlerine benzediklerini görürüz. Şârihlerin hepsinin ortak amacı, *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılmasını istemeleridir. Birinin geniş bir şekilde açıkladığı bir beyit bir başkası tarafından kısaca açıklanmakta, hatta tercümesiyle yetinildiği görülmektedir. Bunun yanında aynı beyitlere yapılan açıklamalar bazen farklı olabilmektedir.

Şârihlerin hepsinin Osmanlı toplumunda yetiştiği ve tahsillerinin de Osmanlı mekteplerinde olması dikkat edilmesi gereken bir husustur. İlkinin yaklaşık 400, sonuncusunun da 20 yıl önce vefat ettiğini düşündüğümüzde her elli yıla bir şârih düşmektedir. Cumhuriyet döneminde yetişmiş bir şârihin bulunmaması dikkat çekici bir diğer durumdur. Şârihlerin altısı Mevlevî, biri Nakşî'dir. Şerhlerden dördü geniş, üçü de muhtasardır. Kısa olanlarının bile en az iki yıl sür-

⁵² A.e. s. 46-47.

⁵³ Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, ed. Talat Sait Halman vd., (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006) s. 124.

mesi ve belli bir birikim gerektirmesi *Mesnevî*'yi şerh etmenin kolay bir iş olmadığını göstermektedir.

Şem'î, Şifâî ve Murad-ı Buhârî şerhlerine tefsîrî tercüme veya açıklamalı tercüme de diyebiliriz. Ankaravî ile Konuk'un şerhleri ise birbirine birçok bakımdan benzemektedir. Konuk'un eseri aynı zamanda Ankaravî şerhinin de açıklamasıdır. Her ikisi de İbn Arabî'nin görüşleriyle açıkladıkları için Mevlevî olmalarına rağmen Mevlevîler arasında bile eleştirilmişlerdir. Gölpınarlı'nın şerhi ise bir Mevlevî'den daha çok genel okuyucuya hitap etmektedir. Metin içinde geçen özel isim ve kavramlar hakkında ansiklopedik bilgiler verilmekte bu yönüyle de kendisinden öncekilerden farklıdır. Bunun sebebinin yazıldığı dönemle ilgili olduğu düşünülebilir. Mevcut şerhler içinde Mevlevîlik geleneğine, hem metot, hem de muhteva bakımından bağlı olanı Tâhirü'l-Mevlevî'ninkidir. Diğerlerine bir şekilde eleştiri yöneltilirken bu esere ciddi bir eleştirinin bulunmaması bu fikrimizi teyit etmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında, *Mesnevî*'yi anlamak isteyen bir okuyucunun; Şem'î, Şifâî ve Murad Buhârî'nin eserlerine müracaat etmesine gerek yoktur. Eğer, tahsilli ama tasavvuf konusunda bir bilgisi yoksa Gölpınarlı'nın şerhiyle başlayabilir. Mevlevî ise kesinlikle önce Tahirü'l-Mevlevî'nin şerhini okumalıdır. Eğer genel tasavvuf felsefesi konusunda birikim sahibi ve İbn Arabî'nin tevhit anlayışını benimsemişse Ahmet Avni Konuk'un şerhini tavsiye edebiliriz.

Şârih	Tarikati	Ölüm tarihi	Yazıldığı tarih	Uzunluğu
Şem'î	Mevlevî	1592	1587-1596	Muhtasar
Ankaravî	Mevlevî	1631		Geniş
Şifâî	Mevlevî	1671	1662-1670	Muhtasar
Murad Buhârî	Nakşî	1848	1839-1845	Muhtasar
Ahmed Avni Konuk	Mevlevî	1938	1929-1937	Geniş
Tâhirü'l-Mevlevî	Mevlevî	1951	1949-1951	Geniş
Abdülbaki Gölpınarlı	Mevlevî	1982	1972	Geniş

Kaynakça

- Ali Enver, *Semahane-i Edeb*, İstanbul: 1309.
- Ankaravî İsmail Efendi, *Şerh-i Mesnevî I*, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1289.
- Ahmet Ateş, “Mesnevî’nin on sekiz beytinin manası” 60. *Doğum Yılı Münasebeti ile Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara: DTCF, 1953, s. 40
- Ateş, Ahmet, “Muhyiddin Arabî”, *İslam Ansiklopedisi VIII*, 4. bs., İstanbul: MEB, 1987, s. 554.
- Bardakçı, Murat, “Salacak’taki Ahşap Ev, Baki Hoca ve ‘Garip’” *Journal Turkish Studies in Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı I*, C. XIX, Harvard, 1995 s.VII-XX.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri II.*, İstanbul: 1333.
- Can, Şefik, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul: Ötügen, 1997.
- Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîye*, haz. İlhan Genç, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2000.
- Mevlânâ Celaleddin Rûmî: *Mesnevî I*, çev. Veled Çelebi İzbudak, Yay. Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, II. Baskı, İstanbul: MEB, 1991.
- _____, *Mesnevî Şerhi 1-6*, İstanbul: Kültür Bakanlığı 1985.
- _____, *Mevlânâ Celalettin*, III. baskı, İstanbul: İnkılap ve Aka, 1959.
- _____, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka, 1983.
- Güleç, İsmail, “Türk Edebiyatında Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sin tercüme ve şerhleri” *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, yay. haz. Zehra Toska, 27/II, 2003, s. 161-176.
- İnalcık, Halil, *The Otoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, çev. Norman Itzkovitz, Colin Imber, London, Weidenfeld and Nicolson, 1973.
- Karavelioğlu, Murat, “Klasik Türk Edebiyatında Şemi Mahlaslı Şairler ve Prizrenli Şemi” *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXII (2004), ss. 67-68.
- Konuk, Ahmed Avni, *Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Murad-ı Buhârî, *Hulâsâtü’ş-Şürûh*, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Arif-M. Murad 112/1.
- Olgun, Tarihü’l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, 2. Baskı, İstanbul: Şamil Yayınevi, t.y..
- Sahih Ahmed Dede, *Mecmuâtü’t-Tevârihi’l-Mevlevîye: Mevlevîlerin Tarihi*, haz. Cem Zorlu, İstanbul: İnsan Yayınları 2003.
- Saraç, Yekta, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, ed. Talat Sait Halman vd., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1996, s. 121-132.
- Şem’î Dede, *Şerh-i Mesnevî*, Süleymaniye Halet Efendi 334.
- Şentürk, Atilla, *Tahirü’l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Nehir Yayınevi, 1991.
- Şeyh Galip, *Dîvan*, İstanbul: Bulak, 1252.
- Şifâî Derviş Mehmet, *Şerh-i Kitâb-ı Mesnevî-i Manevi*, Süleymaniye Darü’l-Mesnevî 209.
- Yavuz, Kemal, “Abidin Paşa’ya yazdığı bir mektupta Cevdet Paşa’nın Mevlevîlik içindeki yeri ve Mesnevî’nin düzme yedinci cildi üzerine görüşleri” 2. *Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1986*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 1987, s. 230.